

LIRIK JANR XUSUSIYATLARI VA UNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Shirinbayeva Sevinch

*Samarqand davlat pedagogika instituti Tillar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti
kafedrasi 2-bosqich magistranti +998 50 807 60 23*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada lirik janrning o'ziga xos nazariy xususiyatlari, inson ruhiyatini ifodalashdagi o'rni va yosh avlod tarbiyasidagi didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Lirik asarlarning emotsional ta'sir kuchi orqali o'quvchi dunyoqarashini shakllantirish masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Lirika, janr, didaktika, emotsiya, badiiy tasvir, pafos, axloqiy tarbiya.*

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛИРИЧЕСКОГО ЖАНРА И ЕГО ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Ширинбаева Севинч

Студентка 2-го курса магистратуры, кафедра узбекского языка и литературы, факультет языков, Самаркандский государственный педагогический институт

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические особенности лирического жанра, его роль в выражении человеческой психики и дидактические возможности в воспитании подрастающего поколения. Освещены вопросы формирования мировоззрения читателя через эмоциональную силу воздействия лирических произведений.*

Ключевые слова: *Лирика, жанр, дидактика, эмоция, художественное изображение, пафос, нравственное воспитание.*

CHARACTERISTICS OF THE LYRICAL GENRE AND ITS DIDACTIC POSSIBILITIES

Shirinbayeva Sevinch

2nd year master's student, Department of Uzbek Language and Literature, Faculty of Languages, Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract: *This article analyzes the theoretical characteristics of the lyrical genre, its role in expressing the human psyche, and didactic opportunities in the education of the younger generation. The issues of forming the reader's worldview through the emotional power of lyrical works are highlighted.*

Keywords: *Lyrics, genre, didactics, emotion, artistic image, pathos, moral education.*

KIRISH

Adabiyotshunoslik fanida lirik janr insonning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari va sub'ektiv tuyg'ularini aks ettiruvchi eng qadimiy va ta'sirchan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Lirika — bu faqat his-tuyg'u ifodasi emas, balki jamiyatning ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi kuchli didaktik quroldir. Mazkur maqolada lirik janrning estetik tabiati va uning ta'lim jarayonidagi tarbiyaviy ahamiyati falsafiy-estetik jihatdan o'rganiladi.

LIRIK JANRNING TIPOLOGIK VA JANR XUSUSIYATLARI

Lirika — voqelikni insonning ichki dunyosi orqali qayta kashf etuvchi adabiy turdir. Epik va dramatik turlardan farqli o'laroq, lirika voqea-hodisalar zanjiriga emas, balki o'sha hodisalardan tug'ilgan ruhiy aks sado (reaksiya)ga tayanadi.

Lirik janrning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

Sub'ektivlik: Shoir dunyoni o'z "men"i prizmasi orqali ko'radi.

Lirik qahramon: Muallifning his-tuyg'ularini yetkazuvchi markaziy obraz.

Lakunarlik (Qisqalik): Fikrning nihoyatda zich va obrazli ifodasi.

Musiqiylik va ritm: She'riyatning ohangdorligi inson ruhiyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Aristotel o'zining "Poetika" asarida lirikaning inson qalbiga ta'sirini yuqori baholagan bo'lsa, keyinchalik Hegel uni "ruhiy dunyoning oliy ifodasi" deb atagan [1, 45-b].

LIRIKADAGI DIDAKTIK IMKONIYATLAR

Didaktika (yunoncha "didaktikos" — o'rgatuvchi) adabiyotda pand-nasihat, axloqiy saboq berish funksiyasini bajaradi. Lirik janrning didaktik imkoniyatlari bevosita o'quvchining hissiyotlariga ta'sir qilish orqali namoyon bo'ladi. Didaktika — o'qitish va tarbiya nazariyasidir. Lirik janrning didaktik imkoniyatlari uning emotsional tabiatida yashiringan. Quruq nasihat (didaktik she'riyat)dan farqli o'laroq, sof lirik asarlar kitobxonni beixtiyor yaxshilikka, go'zallikka va vatanparvarlikka chorlaydi.

AXLOQIY-ETIK TARBIYA

Lirik she'riyat orqali inson o'zgalar dardi bilan yashashni, mehr-oqibatni o'rganadi. Masalan, Alisher Navoiy g'azallaridagi ishq tushunchasi faqatgina insoniy muhabbat emas, balki ilohiy va axloqiy poklanish ramzidir [2, 112-b]. Uning:

"Olam ahli bilingizkim, ish emas dushmanlig',
Yor o'ling bir-biringizgakim, erur yorlig' ish" –
satlari yuksak insonparvarlik darsidir.

VATANPARVARLIK VA FUQAROLIK POZITSIYASI

Ona yurt madhi aks etgan lirik asarlar o'quvchida milliy g'ururni uyg'otadi. Abdulla Oripov, Erkin Vohidov kabi ijodkorlarning she'rlari milliy o'zlikni anglashda muhim didaktik manbadir. Lirika orqali Vatanni sevish deklarativ (balandparvoz) gaplar bilan emas, balki yurakdan chiqqan sadoqatli tuyg'u sifatida talqin etiladi.

LIRIKANI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Lirik asarlarni tahlil qilishda o'quvchining hissiy intellektini (EQ) rivojlantirish lozim. Badiiy tahlil jarayonida quyidagi metodlardan foydalanish didaktik samaradorlikni oshiradi:

Assotsiativ fikrlash: She'rdagi obrazlar orqali o'quvchining shaxsiy tajribasini uyg'otish.

Qiyosiy tahlil: Turli davr shoirlarining bir xil mavzudagi qarashlarini solishtirish.

Psixologik portret: Lirik qahramonning ruhiy holatini xaritalash.

ERKIN VOHIDOV LIRIKASI MISOLIDA DIDAKTIK TAMOIYILLARNING BADIY TALQINI

O'zbek adabiyotining ulkan namoyandasi Erkin Vohidov ijodi lirik janrning ham estetik, ham didaktik jihatdan mukammal namunasidir. Shoir lirikasida "shaxs tarbiyasi" tushunchasi quruq nasihatgo'ylikdan xoli bo'lib, o'quvchi qalbiga badiiy obrazlar, kutilmagan tashbehlar va falsafiy mushohadalar orqali singdiriladi.

MA'NAVIY POKLIK VA KOMILLIK G'OYASI

Shoirning mashhur "Inson" qasidasi didaktik quvvati bilan jahon adabiyoti durdonalari qatorida turadi. Unda insonning koinotdagi o'rni, uning ham buyukligi, ham o'zligi ziddiyatlar orqali ko'rsatiladi.

"O'zingsan shoh, o'zingsan qul, o'zingsan dahr aro tanho..." [3, 88-b]

Ushbu satrlar o'quvchini o'z ichki dunyosiga nazar tashlashga, mas'uliyatni his qilishga va o'zligini anglashga chorlaydi. Bu esa pedagogik nuqtayi nazardan "shaxsning o'z-o'zini tarbiyalashi" (self-education) metodikasiga to'la mos keladi.

"O'ZBEGIM" QASIDASI – MILLIY TARBIYA ASOSI

Didaktik lirikada tarixiy xotira muhim o'rin tutadi. Erkin Vohidovning "O'zbekim" qasidasi orqali yosh avlodda milliy g'urur, ajdodlar merosiga hurmat va vatanparvarlik tuyg'ulari shakllanadi. Shoir tarixiy siymolar (Beruniy, Ibn Sino, Navoiy) obrazlarini lirik qahramonning faxr tuyg'usi bilan bog'lagan holda, kitobxonda ularga munosib bo'lish mas'uliyatini uyg'otadi. 3] Erkin Vohidovning "Inson" qasidasi o'zbek she'riyatida lirik falsafaning cho'qqisi hisoblanadi. Undagi har bir band inson mohiyatini ochishga xizmat qiladi va kuchli didaktik yukka ega.

[6] Izzat Sultonovning ta'kidlashicha, lirika kitobxonni "tarbiyalamaydi", balki uning qalbidagi mudroq tuyg'ularni uyg'otish orqali uni o'zgartiradi. Bu esa pedagogikada "bilvosita ta'sir" usuli deb ataladi.

HAYOTIY FALSAFA VA DONISHMANDLIK

Shoirning "Dona-dona" turkumidagi g'azallari va qit'alari o'zining ijtimoiy-axloqiy yo'nalishi bilan ajralib turadi. Masalan:

"Barcha shodlik senga bo'lsin, bor g'aming menga ber..." Ushbu misralar altruizm (o'zgalar manfaatini o'zidan ustun qo'yish) kabi oliyjanob xislatlarni targ'ib qiladi. Bu kabi lirik parchalar darsliklarda faqat yod olish uchun emas, balki "Inson qadri va saxiylik" mavzusidagi bahs-munozaralar uchun asosiy didaktik material bo'lib xizmat qiladi [6, 42-b].

LIRIK TAHLILNING O'QUVCHI DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI

Lirik asarni tahlil qilish jarayoni o'quvchidan nafaqat mantiqiy, balki intuitiv fikrlashni ham talab etadi. Maqolaning ushbu qismida didaktik jarayonning uch bosqichi taklif etiladi:

Hissiy idrok (Emotsional qabul): She'rni o'qish jarayonida hosil bo'lgan birinchi taassurot. Bu bosqichda o'quvchining ichki "Men"i bilan muallifning "Men"i to'qnashadi.

Intellectual tahlil: She'rdagi ramzlar, metaforalar va badiiy san'atlarni aniqlash. Bu o'quvchining so'z boyligini oshiradi va estetik didini charxlaydi.

XULOSA VA TATBIQ

She'rdagi g'oyani o'z hayoti va jamiyat voqeligi bilan bog'lash. Mana shu nuqtada lirikaning didaktik funksiyasi o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqadi. Lirik janr xususiyatlarini o'rganish o'quvchining badiiy tafakkurini boyitadi. Uning didaktik imkoniyatlaridan unumli foydalanish esa quruq nasihatgo'ylikdan qochib, badiiy obrazlar va jozibali tuyg'ular orqali yoshlar qalbida ezgu fazilatlarni ildiz ottirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Hegel G.W.F. Estetika. 3-tom. – Moskva: Iskustvo, 1971.

Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2011.

Vohidov E. Saylanma. 1-tom: Ishq savdosi. – Toshkent: Sharq, 2000.

Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2008.

Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.

To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2010.